

CİHAN HARBİ'NDEN SONRA İTİLAFA DEVLETLERİNİN MARDİN SANCAĞI'NI İŞGAL GİRİŞİMLERİ

Fatih Turgay ELDEM*

Özet

Cihan Harbi başlamadan önce Mardin, Nusaybin ve Cizre kentlerinin hem Mardin sancağının hem de Kuzey Mezopotamya'nın ticaretinde önemli yerleri vardı. Bu çalışmada Mütareke Dönemi'nde sancak merkezi Mardin'in yanı sıra, sancağın Cizre, Resulayn ve Derbesiye gibi diğer yerleşim yerlerinin de İtilaf Devletlerince işgal teşebbüsleri incelenmiştir. İngiliz Hükümeti gizli arşivlerinden de yararlanılarak, yapılan ayrıntılı araştırmanın sonunda Mütareke Dönemi'nde sancaktaki Resulayn ile Derbesiye'nin işgale uğradığı, Mardin ve Cizre'nin işgal tehdidi yaşadığı, Nusaybin (ve Amude)nin ise işgal edilmediği görülmüştür. 1921'deki Ankara Anlaşması'yla Resulayn, Amude ve Derbesiye'den vazgeçilmesi karşılığında, Cizre, Nusaybin ve Mardin gibi ticari açıdan üç köprübaşı şehir Türkiye sınırları dâhilinde kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cizre, Derbesiye, Mardin, Nusaybin, Resulayn.

ATTEMPTS BY THE ENTENTE POWERS TO OCCUPY THE MARDIN SANJAK AFTER THE WORLD WAR I

Abstract

Before the World War I started, the cities of Mardin, Nusaybin and Cizre had important places in the trades of both the Mardin Sanjak and the Northern Mesopotamia. In this study, during the Armistice Period, in addition to Mardin, the sanjak center, the occupation attempts of the other settlements of the sanjak such as Cizre, Ras al-Ayn and al-Darbasiyah by the Entente Powers were examined. Using the secret archives of the British Government, at the end of the detailed research, it was seen that during the Armistice Period, in the sanjak of Resulayn and Derbesiye were occupied, Mardin and Cizre were threatened to and Nusaybin (and Amuda) were not occupied. In exchange for the abandonment of Ras al-Ayn, Amuda and al-Darbasiyah by the Ankara Agreement in 1921, Cizre, Nusaybin and Mardin, commercially three bridgehead cities, remained within the borders of Turkey.

Keywords: Al-Darbasiyah, Cizre, Mardin, Nusaybin, Ras al-Ayn.

Giriş

Cihan Harbi sırasında ve Mütareke Dönemi'nde, Diyarbakır Vilayeti'ne bağlı Mardin Sancağı'nda bazı idari değişiklikler oldu. 1916 sonlarında Resulayn Kazası Zor Sancağı'ndan ayrılarak, Mardin Sancağı'na bağlandı. 13 Temmuz 1920'de de Mardin müstakil idareli sancak oldu (Sezen, 2017: 154, 533). Bu tarihte Mardin sancağına bağlı diğer kazalar şunlardı: Merkez (Mardin), Midyat, Savur,

---

* Yüksek Lisans, T. C. Ticaret Bakanlığı, (Kıdemli) Ticaret Uzmanı, eldem_ft@outlook.com,
ORCID 0000-0002-5263-4692

Nusaybin, Cizre. Konumuzla ilgili olan Amude, Aznavur¹ ve Silopi de sancağın güneydeki nahiyeleriydi. Derbesiye ise sancak dahilinde bir köy idi. Mardin, Nusaybin ve Cizre kentleri sadece sancağın değil, Kuzey Mezopotamya'nın ticaretinde önemli bir yere sahiptiler. Bu çalışmada Mütareke Dönemi'nde, Mardin merkezinin işgali teşebbüsü üzerine yoğunlaşmış araştırmalara yeni bir soluk getirmek amaçlandığından, Mardin sancağının adı geçen diğer yerleşim yerlerinin de İtilaf Devletlerince işgal girişimleri incelenmiştir. İngiliz Hükümeti gizli arşivlerinden de yararlanılarak, yapılan ayrıntılı araştırmanın sonunda şu görülmüştür ki Mütareke Dönemi'nde Mardin sancağı dahilindeki Resulayn kazası ile Derbesiye köyü işgale uğramış; Mardin ve Cizre kazaları işgal tehdidi yaşamış; Amude nahiyesi ile kuzey ve doğusundaki diğer yerleşim yerleri ise hiç işgal edilmemişti. 1921'de yapılan Ankara Anlaşması'yla Resulayn kazası, Amude nahiyesi ve Derbesiye köyü feda edilerek, Mardin sancağının geri kalanı Türkiye sınırlarının içinde kalmayı başarmıştı.

İngilizlerin İşgal Girişimleri

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler Anadolu'nun bazı güney sancaklarını işgal etmeye başlamışlardı. Halep Vilayeti içindeki Antep ve Maraş'ın işgalinden sonra 11 Mart 1919'da Halep'ten gelen İngiliz General Price-Davies ile Mardin'deki 5. Tümen Komutanı Yarbay Kenan Bey Resulayn'da görüşmüş ve General, General Allenby'nin emriyle Resulayn İstasyonu ile Mardin ve Urfa'yı işgal edeceklerini söylemişti. Kenan Bey ise Mardin ve Urfa'nın işgali için bir neden olmadığını ve Hükümetinden emir almadan çekilemeyeceğini belirtti (Aydın, Emiroğlu, Özel ve Ünsal, 2019: 634). Gergin biten görüşmeden sonra her ihtimale karşı, Mardin'deki önemli askeri malzeme Diyarbakır'a doğru nakledilmeye başlandı. (Bozan, 2021: 163) Süryani Kadim (Yakubi) Patriği Mar İlyas Şakir aynı gün, Bağdat İngiliz Yönetimine Mardin'in işgal edilmesini isteyen bir mektup gönderdi. Mektupta Süryanilerin baskı altında yaşadıklarını, katliama uğradıklarını ve sınır dışı edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını belirtmişti (Ayabakan, 2020: 76-77).

Öte yandan Aralık 1918'de Kürdistan Teali Cemiyeti (Kürdistan TC), Hükümetin denetiminde birtakım Kürt aydını tarafından İstanbul'da kuruldu. Cemiyet'in Başkanı Nehrili Seyyit Abdulkadir Efendi idi. Cemiyet, Harput, Arapkir (Malatya), Siirt, Dersim'den başka Mardin, Diyarbakır ve diğer bazı kazalarda şubeler açtı (a.g.e.: 128-129). Hükümet, Ermenistan emellerine karşı Osmanlı'nın koruyuculuğu altında Kürtlere özerklik vaat etmişti (Mumcu, 2018:

---

¹ Aznavur'un bugünkü adı Sınırtepe olup, (kırsal) mahalle statüsündedir.

98). Mart 1919'da Mardin'de² ve Nisan 1919'da da Diyarbakır'da³ açılan şubelerin üyelerinin birçoğu eskiden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif üyeleriydi. Mardin Şubesi eşraftan yedi kişi tarafından yönetilmekteydi⁴ (Jwaideh, 2006: 136-137). Öyle görünüyor ki Şube, Mart başlarında Kâmil Bedirhan'ı⁵ "Mardin Yöresi Özerk Kürdistan Devletinin Başkanı" olarak seçmişti (*Inter-departmental Conference on Middle Eastern Affairs* 1, 1919). Aynı ayın sonlarında Mardin'de yaşayan Müslim-Gayrimüslim herkesin Özerk Kürdistan'ı talep ettiklerini belirten bir belgeyi Mardin halkına imzalatmaya çalıştılar. Fakat Mar İlyas gibi tedbirli davranan bazı eşraf böyle bir belgeyi imzalamayı reddedince, metni yumuşatıp, Osmanlı mensubu olarak İngilizlerin müdahalesini istemediklerini yazdılar. Bu sefer Mar İlyas dahil çekincesi olanlar da belgeyi imzaladı (Jwaideh, 2006: 137). Olay sonrasında Kürtçülük yaptıkları iddiasıyla, Mardin'de birçok kişi tutuklandı (Bozan, 2021: 249-250).

Bu arada Patriğin İstanbul Vekili ve Padişahın Saray Teşrifatçısı Fehim Efendi, İstanbul'dan Mardin'e gelmişti. Belki de belge imzalatma olayından tedirgin olduklarını düşündükleri Süryanileri sakinleştirmek için Yarbay Kenan Bey ve Mutasarrıf Zeki Bey, Nisan başlarında Fehim Bey ile İlyas Efendi'yi Deyrulzafaran Manastırı'nda ziyaret ettiler. İlyas Efendi'nin makamında ziyaret

---

² İngiliz istihbaratı, Diyarbakır'daki Kürt Teali Cemiyeti (Kürt TC) benzeri bir yapının Mardin'de kurulacağını İngiltere'nin İstanbul Yüksek Komiserliği'ne 26 Mart'ta bildirmesine rağmen (Altan, 2017: 90), bu yapının kurulmasına fırsat kalmadan Kürt TC'nin Kürdistan TC'ye katıldığı anlaşılmaktadır. Zira Kürt TC kurucusu Cemilpaşazade Ekrem, hatıralarında Mardin'de bir şubeleri bulunduğunu belirtmemektedir (Savur ve Nusaybin'de vardı.) (a.g.e.: 83). Diyarbakır Valiliği, Mardin Şubesi'nin Kürt TC'nin bir şubesi olarak kurulduğunu 1919 yılı ortalarında Resulayn Kaymakamlığı'na bildirirken (a.g.e.: 90), Kürt TC'nin Kürdistan TC'sine katıldığını o tarihte bilmiyor olabilir.

³ Diyarbakır Şubesi, daha önce Diyarbakır'da kurulan Kürt TC'nin Nisan 1919'da Kürdistan TC'ye katılmasıyla oluşmuştur (Altan, 2017: 83).

⁴ Jwaideh bu kişilerin isimlerini vermemektedir. Fakat diğer kaynaklardan iki ismi tespit edebildik. Bunlar Abdulkadir Paşa (Gözü), Abdurrezzak Bey (Şatana)'dır (*Northern Jazirah*, 1922: 150; *Western Kurdistan*, 1923: 96). Binbaşı Noel, Mardin Şubesi üyelerinden yolsuz ve soysuz bilinen bazı kişilerin Ermeni katliamına karıştığını ve maddeten yararlandıklarını ifade etmektedir (Aydın, vd, 2019: 650).

⁵ Yusuf Kâmil Bedirhan ünlü Cizre Miri Bedir Han'ın oğluydu. Yurtdışında eğitim görmüş; Meşrutiyet öncesinde Hayfa Kaymakamlığı yapmıştı (Henning, 2018: 289). İstanbul'da Kürt Tamim- i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti'nin kurucuları arasına girmiş; Cihan Harbi başlayınca Tiflis'e gitmiş, Kürdistan'ın kurulması için Rusları desteklemiş; hatta Rus işgalinde Bitlis Valisi olmuş; Rus Bolşevik Devrimi'nden sonra Tiflis'e kaçmıştı (Altan, 2017: 50; Tezcür, 2019: chap. 1). Yusuf Kâmil Bey'in Mütareke'yle yurda döndüğü, herhalde Mardin'e de geldiği, Malatya'da Binbaşı Noel'le görüştüğü, Sivas Kongresi'ni basma girişiminden sonra tekrar Tiflis'e kaçtığı anlaşılıyor (Beyoğlu, 1996: 132). 1921 yılında, bu sefer Fransızların desteğiyle kendini "Kürdistan Prensi" ilan etti. Fakat Kürtlerin büyük çoğunluğu artık Mustafa Kemal Paşa ile beraber olduğundan, "Prens"liğini kimse tanımadı (Ayabakan, 2020: 296). Tiflis'te akademisyenlik yaptı (Altan, 2017: 94).

edilmesi, Süryanilerin güvenlik endişelerini gidermiş ve Mar İlyas'ı Padişaha biat etmeye ikna etmiş olmalıydı. Nitekim 18 Nisan'da Mar İlyas'ın da imzaladığı Müslim ve gayri-Müslim Mardin ahalisinin, eskiden olduğu gibi Osmanlı idaresi altında yaşamak istediklerine dair uzun bir dilekçe İstanbul gazetelerinde yayımlanırken, Mar İlyas aynı gün Fehim Efendi ile beraber biatını Padişaha sunmak üzere İstanbul'a doğru yola çıktı. Kenan Bey onlara üç araba ile kendi özel arabasını tahsis etmiş; hatta Halep'teki İngiliz komutanlara pusula yazarak Patriğe yolculuk esnasında yardım edilmesini ve kolaylık sağlanmasını istemişti. Mar İlyas'ın Diyarbakır, Siverek, Urfa ve Halep'e uğrayarak, buralardaki Süryanileri de teskin etmeye çalıştığı anlaşılıyor. Fakat Mar İlyas, Temmuz 1922'ye⁶ kadar Mardin'e dönmeyecekti (Bozan, 2021: 274- 275; Oral, 2007: 278-280).

İngilizler 24 Mart 1919'da Urfa'yı işgal etti (Akalin, 2016: 13). 28 Mart'ta da Resulayn tren istasyonunu kontrol altına aldı. Bunun üzerine Urfa ve Resulayn'daki Osmanlı askerî birlikleri buraları boşalttı. Fakat Resulayn şehrinin 12 Mayıs'a kadar işgal edilmediğini görüyoruz (Demir, 2017: 142, 260-261). 7 Mayıs'ta Haseke'nin Irak'taki İngiliz ordularınca işgalinden sonra, 12 Mayıs'ta da Suriye'deki İngiliz işgal ordularının Resulayn'ı işgal etmesiyle, Irak ve Suriye İngiliz işgal kuvvetlerinin Ortadoğu'nun en kuzey noktasında teması sağlandı. İngilizler Halep Vilayeti'nin Urfa Kazası'nın doğusuna, Musul Vilayeti'nin Zaho Kazası'nın kuzeyine ve Mardin Sancağı'nın Resulayn Kazası'na kadar gelmişlerdi. Böylece Diyarbakır Vilayeti'ni kuşatmışlar, ama vilayet içinde kendilerine karşı bir tutum olduğunu görünce durmuşlardı.⁷ Diyarbakır Vilayeti halkının kendilerine neden karşı olduğunu anlamak için Irak'taki İngiliz yöneticiler, Binbaşı Edward Noel'i bu bölgeye gönderdiler. Noel ilk olarak 12 Nisan'da Nusaybin'e, 20 Nisan'da Mardin'e geldi. Mar İlyas 18 Nisan'da Mardin'den ayrıldığından, onunla görüşemedi ama diğer Süryani liderlerle görüşebildi. Noel 25 Nisan'da Halep'e döndüğünde, Mardin sancağı halkının neden İngilizlere karşı olduğunu anlamıştı: Paris Barış Konferansı'nda Ermeni iddialarına sahip çıkılmasının yerli halkın İngiltere'ye karşı cephe almasında önemli bir etken olduğunu, bu yüzden yerli halkın Ermenilerle İngilizleri bir tuttuğunu görmüştü (Aydın, vd, 2019: 636-637).

Nisan ayında Zaho'daki İngiliz Siyasi Subay Yardımcısı Yüzbaşı Pearson, Zaho'nun kuzeydoğusundaki Goyan Vadisinde Goyan aşiretince öldürüldü.

---

⁶ 1923 Ocak ayında Ankara'da ortaya çıkması ve Mayıs ayında Mardin'e dönmesi Mar İlyas'ın, Mayıs 1923'e kadar Mardin'e dönmediği ihtimalini de akla getirmektedir. Şeyh Sait İsyanından sonra Suriye'ye gitti ve bir daha dönmedi (Oral, 2007: 288, 290).

⁷ İngiliz Hükümeti 1 Nisan'da Mısır Sefer Kuvveti Kumandanı General Allenby'ye Bağdat Demiryolu'nun Nusaybin'e kadar işgal edilmesi emrini verdiği halde, öyle görünüyor ki bu karşıt tutum nedeniyle Derbesiye ve Nusaybin istasyonları işgal edilemedi (*Inter-departmental Conference on Middle Eastern Affairs 1, 1919*).

İngilizler bu işten Şırnak aşireti reisi Abdurrahman Ağayı sorumlu tuttular.⁸ Zira Abdurrahman Ağanın, etkisi altındaki Miran, Silopi, Tayan, Goyan aşiretlerine yabancıların bölgeden çıkarılmasını isteyen ve bu isteğin Osmanlı Hükümeti ile Hükümeti destekleyen Kürdistan TC tarafından geldiğini belirten kışkırtıcı mektuplarını Mart ayında ele geçirmişlerdi (*Personalities*, 1923: 6; *Central Kurdistan*, 1929: 14). Öte yandan İngilizler, tehcir sırasında Ermenilerin “katledilmesinin” başlıca kışkırtıcısı olarak gördükleri Cizre Müftüsünün⁹ aşiretler arasında gezerek, onları (belki de “Başkan” Kâmil Bedirhan’ı desteklemek için) Cizre’yi işgal etmeye çağırdığını duymuşlardı (Aydın, vd, 2019: 643). Bu nedenle Şırnak ve Cizre’yi kötülüğün merkezi olarak gördüler (*Central Kurdistan*, 1929: 14). Cizre’yi işgal etme planı yaptılar. Plana göre Cizre işgal edilince, idari birim olarak Zaho’ya bağlanacak, oraya atanacak yönetici Zaho karargâhının emri doğrultusunda orayı yönetirken, Zaho-Cizre yolunun güvenliğini de sağlayacaktı (Ayabakan, 2020: 89). Nisan ortalarından itibaren Cizre ve çevresini uçaklarla sürekli bombaladılar. Öyle ki Cizre kaymakamı ve askerî birliklerin çoğu şehirden çekildi (Aydın, vd, 2019: 643). Bombardıman Mayıs ortasına kadar devam etti. Bu tarihten sonra Ermeni çeteleri Zaho’dan Silopi, Şırnak ve Van taraflarında aşiretlere baskınlara başladılar. Fakat İngilizler kara harekâtı yapmadı. Aşiretin merkezi Keroar’u yok ettikten ve yüzlerce kişiyi öldürdükten sonra uçaklarını Süleymaniye’ye geri çektiler (Ayabakan, 2020: 95-98). Cizre işgal edilmekten, tam bu sırada Süleymaniye’deki Şeyh Mahmut’un İngilizlere isyanı sayesinde kurtulmuştu. İngilizler, çokça söylenti olmasına rağmen Cizre’yi işgal etmemelerinin, kendilerine karşı bölgedeki olumlu havanın değişmesine katkısı olduğunu daha sonra düşündüler (*Western Kurdistan*, 1923: 43).

---

⁸ Abdurrahman Ağa, 1920 başlarından itibaren Şırnak yöresinde Kürt istiklal hareketinin lideri oldu. Bedirhanların yöneticiliğinde ama İngilizlerin himayesinde Kürdistan’ın kurulmasını istedi. Kemalist hareketi, padişaha çektiği telgraf ile kınadı. Muhtemelen Kemalistlerin etkisiyle, Mart 1920’de aşiret reisliğine Kemalist taraftarı olan Süleyman Ağa seçildi. Bunun üzerine Eylül ayında Musul’a giderek, İngiliz yetkililerle temas kurdu. Fakat her nasılsa Mayıs 1921’de tekrar aşiret reisliğine seçilince, Temmuz’da Irak Kralı Şerif Faysal’a yöredeki ağalarla (Şırnak’tan Behram Ağa, Siirt’ten Abdurrezak el-Esedi Efendi, Cizre’den Miran ağası Naif Bey gibi) beraber, gönderdiği mektup ile Kürdistan’ın Irak’a dâhil olması için ondan yardım diledi. Aşiretler arası çatışmaya müdahale eden bir subayı aşağılayınca, 1921 Ekim’inde 1000 askerle üzerine gidilerek sindirildi (*Central Kurdistan*, 1929: 318; *Personalities*, 1923: 92). Ocak 1922’de Irak’taki İngiliz yetkililerle yine ilişki kurdu. (Mumcu, 2018: 96). Nisan’da kuzeni Ali Han lehine reislikten çekilmek zorunda kaldı (*Personalities*, 1923: 7). 1923 Ocak’ında Musul harekâtına tehdit olabileceği düşüncesiyle tutuklanıp, Şeyh Sait İsyanı ertesine kadar Diyarbakır’da hapisteye kaldı (*Central Kurdistan*, 1929: 278, 318). Bugün Şırnak’taki evi hâlâ mevcuttur.

⁹ Bu tarihteki Cizre Müftüsü Müderris el-Hac Ahmet Hilmi Efendi idi. Müderris El-Hac, daha önce de Mardin’de müftülük yapmış ve büyük olasılıkla Mardin Müftüsü Hüseyin Efendi’nin kardeşiydi (Sütçü, 2017: 483; Aydın, vd, 2019: 476; Kara, 2011: 152).

Noel, 11 Mayıs'ta Halep'ten tekrar Mardin'e geldi. Aynı gün Yarbay Kenan Bey'le görüştü. Bu sırada Binbaşı Noel görüşmede, Mar İlyas'ın¹⁰ Fehim Efendi ile beraber biatını Padişaha sunmak üzere İstanbul'a doğru yolda olduğunu öğrenince, muhtemelen onlardan bilgi almak için Halep'teki işgal güçlerinden onların durdurulmalarını istedi (Aydın, vd, 2019: 646). 2 Mayıs'ta bir İngiliz General, Mar İlyas'la Halep'te görüştü¹¹ (Oral, 2007: 274). Fakat Yunanlıların İzmir'e çıkması ve ertesinde yaptıkları vahşetin duyulması nedeniyle hem Trabzon ve Erzurum halkından hem de Kürdistan TC Diyarbakır Şubesi üyelerinden, aynısının Kürdistan'daki Hristiyanlara da yapılması çağrılarının gelmesi, Mardin'deki Süryani liderleri çok korkuttu (Aydın, vd, 2019: 648-649). 23 Mayıs'ta Mardin'e dönen Noel'e bir heyet göndererek, İngiliz müdahalesini istediler. Anlaşılan Noel bu korkuları Mardin'deki hükümet yetkililerine iletince, Hükümet Kürdistan TC'nin kontrolden çıktığına kani olup, Cemiyet'i tasfiye etmeye başladı. Liderleri tutuklandı. Askerler çağrıldı; toplar Diyarbakır kalesine çıkarılıp, namluları şehre çevrildi. Nihayetinde, 4 Haziran 1919'da Mardin ve Diyarbakır şubeleri Valilikçe kapatıldı¹² (Jwaideh, 2006: 138; *Western Kurdistan*, 1923: 42). Diğer yandan Heyet-i Vükela da 5 ve 18 Haziran'da toplanarak, Kürdistan TC yöneticilerini irşat ve ikaz etmeye karar verdi. Hükümet adına eski Şeyhülislam Haydarizade İbrahim Efendi, Kürdistan TC yöneticileri Seyyit Abdulkadir, Mevlanzade Rifat ve Bedirhani Emin Ali Bey ile 10 Temmuz'da İstanbul'da toplantı yaptı (Altan, 2017: 124, 247).

Cemiyet'in kapatılmasından ve yapılan ikazlardan sonra 1919 yaz ayları Mardin sancağında olaysız geçti. Sancak temsilcileri seçilen Savur kazasından Doktor Necati (Beşkardeş) Bey ile merkez kazasından Hasan (İçinsel) Bey, Erzurum Kongresi bittikten sonra Erzurum'a varabildi ve Mustafa Kemal Paşa'dan talimat aldı (Aydın, vd, 2019: 651). Fakat 15 Eylül'de İngiliz ve Fransız Hükümetleri, Suriye'nin Fransızlara Musul'un da İngilizlere devredileceği hususunda anlaşınca, Diyarbakır Vilayeti'nin de Fransızlarca işgal edileceği söylentisi yayılmıştı. Bunun üzerine Ekim ayında, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Mardin Şubesi kuruldu. 30 Ekim'de olası Fransız işgalini protesto etmek için Mardin'de yapılan mitingden sonra yayımlanan bildiriden, Cemiyet'in Başkanlığını Müftü Hüseyin (Ünal) Efendi'nin üstlendiği görülüyor (*İrade-i Milliye*, 2014: 87-89). Millîzade Eyüp Önen ile Sırrızade Hasan İçinsel

---

¹⁰ İngiliz istihbaratı onun ne Osmanlılarla ne de Avrupalılarla ilişkilerini kesmeyerek, Doğu tipi akıllı bir diplomat olduğu tespitinde bulunmuştu. Osmanlı Hükümeti kendisine 1917'de birinci sınıf Mecidiye Madalyası vermişti (*Western Kurdistan*, 1923: 97). Ayrıca Mustafa Kemal Paşa onu "müstevlilere karşı takındığı mücadeleci tavır" nedeniyle taltif etmişti (Dolapönü, 1972: 102).

¹¹ Mar İlyas bir rivayete göre Mayıs sonunda Adana üzerinden, bir başka rivayete göre de Beyrut'a kadar gidip Eylül ayında, buradan İstanbul'a gitti (Oral, 2007: 275, 280).

¹² Aynı tarihte Cemiyet'in Siirt ve Harput şubeleri de kapatıldı. Fakat Dersim ve Arapkir şubeleri varlıklarını bir süre daha devam ettirdi (Altan, 2017: 88-89).

Cemiyet'in Heyet-i Merkeziye üyeleri arasındaydı¹³ (Aydın, vd, 2019: 658, 659). Fakat Kuvayimillîye hemen oluşturulmamıştı.

Fransızların İşgal Girişimleri

İngiliz ve Fransız Hükümetleri arasındaki anlaşmaya göre, 1 Kasım 1919'da İngilizlerin Suriye'den (Habur Nehri'nin batısından) tamamen çekilmeleri gerektiğinden, bu tarihten önce Resulayn'ı boşaltmış olmaları lazımdır. Kaynaklarda açık bir bilgi var olmamakla beraber, İngilizler çekildikten sonra halkın, yönetimi ele alıp Osmanlı kaymakamını çağırdığı ve Osmanlı Hükümetinin bu davetle idareyi tekrar ele almış olduğu anlaşılıyor (Kılınçkaya, 2008: 145). Nitekim Maraş'tan başlayarak doğuya doğru sancakları işgal etmeye başlayan Fransızların Resulayn'ı da işgal edecekleri endişesiyle 14 Kasım'da Resulayn halkı, Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanlığına çektikleri telgrafla, işgalleri protesto ettiklerini ve Padişaha bağlı olduklarını ifade etmişlerdi (Umar, 2004: 430). Heyet-i Temsiliye tutanaklarında, 19 Kasım'da Resulayn'a "bir vagon dolusu" Fransız askerinin geldiği haberinin, 20 Kasım günkü toplantıda okunduğu, olayın "bir kısmının" İrade-i Milliye gazetesinde yayımlanmasının kabul edildiği belirtilmekteydi (İğdemir, 2020: 76). Dolayısıyla İrade-i Milliye'de çıkan haberin olayı tam anlatmadığı anlaşılmaktadır. 1 Aralık tarihli gazetede ise bir Fransız Çavuş ve beş Fransız kıyafetinde Ermeni'nin trenle Resulayn'a geldiğini haber alan ahali ve aşairin sancakla toplandıkları, hükümete giderek Padişaha bağlılıklarını beyan ettikleri ve kuvvetin artmakta olduğu ifade edilmekteydi (*İrade-i Milliye*, 2014: 126). Öte yandan 24 Kasım tarihli İrade-i Milliye Gazetesinde savaş nedeniyle Adana'ya yerleştirilmiş olan Kürt muhacirlerin Mardin'e sevk edildiği yazılmaktaydı (a.g.e.: 113). Gerçekten Osmanlı Hükümeti savaş dolayısıyla Doğudan Batıya göç eden Kürtlerin memleketlerine dönmeleri için bir plan yapmış ve uygulamaya koymuştu (Öğün, 2004: 62-67). Fransızlar da geri dönen Ermenilere yer açmak için Adana'da toplanmış Kürtleri Mardin'e götürmüştü (*İrade-i Milliye*, 2014: 113). Öyle görünüyor ki 19 Kasım'da Adana'dan Mardin'e, Resulayn tren istasyonuna Kürt muhacirlerle beraber onlara refakat eden birkaç Fransız sivil/asker gelmişti ve kısa sürede Adana'ya döneceklerdi. İrade-i Milliye gazetesinin bir propaganda gazetesi olduğu düşünülerek, ajitasyonu arttırmak için aşairin sancakla geldiği ve (sivil mi, asker mi oldukları yazılmadan) Fransız kılık-lılarının Ermeni oldukları belirtilmiş olabilir. Tutanaklarda Mustafa Kemal Paşa "Aşair¹⁴ ne oldu?" diye

---

¹³ Cemiyet'in Heyet-i Merkeziye üyeleri arasında açıkça sayılmasa da en azından Cemiyet üyeleri olabilecek kişiler Abdulkadir Paşa (Gözü), (Belediye Reisi Kermozade) Kasım Çelebi, Faris Çelebi, (Eski Belediye Reisi) Hıdır Çelebi, (Ensarizade?) Şeyh Mehmet Ali, Abdurrezzak Çelebi, Abdurrahman Çelebi, (Hulusizade?) İshak, Kolağasızade Abdulmecit, Ensarizade Şeyh Kasım'dır (*İrade-i Milliye*, 2014: 329).

¹⁴ Resulayn ve güneyinde daha çok Çeçen aşiretler sakin idi. Ayrıca burada II. Abdulhamit'in şehzadeliğinden kalma bir çiftliği vardı (Demir, 2017: 106).

sorarken, herhalde gelen Fransızlara bir gözdağı verilmesini talep ediyordu (İğdemir, 2020: 76). Diğer yandan gelen Fransızların Resulayn'ı terk ettiğine dair bir haber ve yazışma bugüne kadar tespit edilememesine rağmen, 21 Kasım Mardin'in (sancak merkezinin) düşman işgalinden kurtuluş günü olarak uzun süre kabul görmüştür. Muhtemelen kalabalığın artması sonucu zaten burayı işgal etme niyetiyle gelmeyen Fransızlar, 21 Kasım günü Resulayn'ı terk etmişti.

Fakat bu durumun fazla bir önemi de yoktur. Çünkü Resulayn, 21 Kasım 1919'da "düşman işgalinden" kesin olarak kurtulamamış; Ekim 1921'de Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması'na kadar birkaç kere daha el değiştirmişti. Aslında Fransızlar Aralık 1919'un sonuna kadar, Bağdat demiryolu hattında Çobanbey'den itibaren Akçakoyunlu- Cerablus- Arappınarı- Tel Abyaz- Resulayn ve Derbesiye'yi¹⁵ işgal etmişti (Demir, 2017: 256). Urfa İsyanından hemen önce Urfa sancağı istasyonlarına en az 25'er er yerleştirildiğine göre (Akalin, 2016: 95), Mardin sancağı istasyonlarında da bir miktar Fransız askerinin bulunduğu düşünülebilir. İşgallerle Osmanlı birlikleri adı geçen yerleri de boşaltmıştı. Öyle ki Diyarbakır Valisi 28 Aralık'ta Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazısında Resulayn ve Derbesiye istasyonları ile Nusaybin ve Mardin (merkezde) bir manga (9-10) asker kaldığını ifade etmekteydi (Demir, 2017: 262). Fakat hattın o zaman için son istasyonu olan Nusaybin'e gelmemişlerdi (*İrade-i Milliye*, 2014: 97). Urfa İsyanı (9 Şubat- 11 Nisan 1920) sırasında ise Derbesiye'den Cerablus'a kadar istasyonlarda süvariler bırakarak, Akçakoyunlu'ya çekilmişlerdi (Akalin, 2016: 166). İsyandan sonraki üç ay içinde de Kuvayimillîye'nin mücadelesiyle, Cerablus-Derbesiye hattını tamamen boşalttılar (*Türk İstiklal Harbi*, 2009: 133; Demir, 2017: 124, 263).

Öte yandan 21 Kasım 1919'da Beyrut'ta göreve başlayan Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri General Gouraud, Fransa'nın Suriye'yi işgal edeceği ve bu işgalin Diyarbakır Vilayeti'ne de uzanacağı haberlerinin yayılmasıyla kaynamaya başlayan vilayet halkını sakinleştirmek için göreve başlamasından birkaç hafta sonra o sırada Antep'te bulunan¹⁶ Mühendis Binbaşı Robert Normand'ı Beyrut'a çağırdı. Ondan, kendisinin elçisi olarak Diyarbakır Vilayeti'ne giderek, vilayetteki sivil ve askerî yetkililere iyi niyet mesajını iletme görevini verdi. Normand da Antep'e döndükten birkaç gün sonra sekreteri olarak bir Fransız teğmeni ve tercüman olarak bir Türk binbaşısı¹⁷ alıp, altı Türk ve bir Çerkez jandarma ile yaşlı bir Kürt eşkıya (!) korumasında, Aralık ayının

---

¹⁵ İngilizler Derbesiye köyünü ve İstasyonu'nu işgal etmemişlerdi.

¹⁶ Normand 13 Kasım'da Adana'dan Antep'e gelmişti (Akalin, 2016: 37).

¹⁷ Tercüman emekli Binbaşı Giritli İlhami'ydi (Akalin, 2016: 81).

sonlarında Urfa'ya doğru at sırtında yola çıkmıştı (Kerr, 1973: 144-145). Urfa'dan Mardin İstasyonu'na¹⁸ trenle gelmiş ve 9 Ocak'ta Mardin'e varmıştı.¹⁹

Normand yola çıkmadan çok önce Diyarbakır Vilayeti'ne yazdığı telgrafta, Diyarbakır'da Fransız Konsolosluğu'nda kalacağını bildirmişti. Öte yandan Adana Valisi Celal Bey Normand'ın tercümanından, onun Diyarbakır'a yerleşmek fikrinde olduğunu duymuş ve 13. Kolordu komutanı Albay Ahmet Cevdet Bey'e, Normand'ın işgal maksadıyla Diyarbakır Vilayeti'ne siyasi hakim olarak geleceğini iddia etmişti. (Bozan, 2021: 214, 226) Bu iddiaları komutanı Ahmet Cevdet Bey'den öğrenen Kenan Bey, Mardin'de Kuvayımillîye kurmaya karar verdi. Yukarıda belirtildiği gibi, şehirde neredeyse hiç asker kalmadığı için Millî aşiretinin Mardin kolundan Eyüp (Önen) Bey'i bu işe memur etti. Eyüp Bey kendi aşiretinden ve bağlı aşiretlerinden ve halktan topladığı binlerce kuvvetini Mardin şehrine ve çevresine topladı. Sayılarının 2500-3000'i bulunduğu iddia edilmiştir. Binbaşı Normand Mardin'e geldiğinde Mutasarrıf Mustafa Nadir Bey, Belediye Reisi Hıdır Çelebi ve 5. Tümen Komutanı Yarıbay Kenan Bey ile görüşmüş, adı geçen kişiler kendisine hüsnükabul göstermişlerdi. Fakat Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı ile Kuvayımillîye komutanının da katıldığı belediyedeki toplantıda, şüphesiz Kenan Bey'in teşvikiyle Eyüp Bey, Fransız işgalini kabul etmeyeceklerini ve işgale direneceklerini Normand'a söyledi. Onun gözünü korkutmak için de aşiret güçleri Fransız teğmenin elindeki Fransız bayrağını yırttı; daha sonra Normand'ı misyonerlerle görüşmesi sırasında tehdit etti.²⁰ Buna rağmen Normand şerefine belediyede verilen akşam yemeğine katıldı. Yemekten sonra halkın galeyanından dolayı Kenan Bey otomobiliyle kendisine eşlik ederek, onu Mardin İstasyonu'na götürdü. Orada bir gece

---

¹⁸ Bağdat Demiryolu'nun Mardin-Derbeseiye Şubesi, Cihan Harbi'nin bitimine beş gün kala açılabilmişti (<http://www.trainsofturkey.com/pmwiki.php/History/CIQB>). Almanlar, Mardin İstasyonu'ndan (bugünkü) Akresta Geçidi civarındaki İzzetpaşa İstasyonu'na, buradan da Badina (Gürmeşe) köyünün kuzeyine uzanan (Badina Toprağı'na) bir dekovil hattı yapmıştı. Derik-Mardin arasındaki (meşe) ağaçları kesilerek, lokomotif kazanlarında yakılmak üzere dekovillerle Mardin İstasyonu'na götürülüyordu (*Western Kurdistan*, 1923: 104). Almanların 1918'de yaptığı haritadan hattın, yaklaşık 30 km olduğu görülüyor (*Karte von Mesopotamien und Syrien. 3b* 1918). Savaş'ın sonunda İzzetpaşa Dekovil İstasyonu'ndan, kuzeydeki Ömerağa Pınarı (?) kömür madeninin yakınından geçirilerek, Diyarbakır'a kadar uzatıldığı anlaşılıyor (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 2, 1921: 336). Dekovil istasyonunun adının, 1917 yılında Elazığ'da Kafkas Orduları Grup Kumandanlığı yapan ve aynı yıl Mustafa Kemal Paşa ile Mardin'i ziyaret eden Müşir Ahmet İzzet Paşa'dan aldığı tahmin ediliyor. Yılan gibi kıvrılan dekovil hattından, bugün bir eser kalmamıştır.

¹⁹ İrade-i Milliye gazetesi Binbaşı Normand'ın Mardin'e 30 Aralık 1919'da geldiğini yazmaktadır (*İrade-i Milliye*, 2014: 181).

²⁰ Mardin Mutasarrıfı Mustafa Nadir Bey, bu tür hareketleri Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önderliğinde ayak takımının yaptığını ve onların hareketlerini çılğınca ve çocukça bulunduğunu Diyarbakır Valisi'ne daha sonra bildirecekti (Bozan, 2021: 223).

kalarak²¹, Diyarbakır'a Urfa- Siverek yolu üzerinden gitmek üzere, ertesi gün trenle Tel Abyaz'a gitti²² (Akalin, 2016: 76, 82; Dolapönü, 1972: 103-105; *İrade-i Milliye*, 2014: 181; Tutar Serter, 2016: 47-48).

1920 Mayıs ayına gelindiğinde Resulayn Kuvayımillîye tarafından "kurtarılmıştı" (Demir, 2017: 263). Fakat bu sırada Mahmut Bey reisliğinde Millî aşireti Antep'i kuşatan Fransızların teşvikiyle Büyük Millet Meclisi (BMM) Hükümetine isyan etmişti. 5. Tümen Haziran ayında Siverek'e saldıran aşiretin isyanını bastırınca Mardin'de bulunan Eyüp Bey'e, ihtimaldir ki Mahmut Bey'e katılmadığı için Temmuz ayında Milli Müdafaa Vekili Fevzi Paşa tarafından iltifatname verildi.²³ Fakat Mahmut Bey, Ağustos ayında bu sefer Viranşehir'e saldırıp burayı işgal edince, 5. Tümen yine aşiretlerin yardımıyla ikinci kez isyanı bastırdı. Ardından adı geçen Tümen, Yarbay Kenan Bey komutasında Antep'in kurtarılması için 3 Ekim'de Mardin'den ayrılınca Diyarbakır'da bulunan El-Cezire Cephesi komutanı Nihat Paşa, 21 Ekim'de Eyüp Bey'i Diyarbakır'a çağırarak, ondan Kuvayımillîye'yi (milis taburu) kurmasını istedi. Diyarbakır'dan dönüşünde Eyüp Bey, Mardin'de parlak bir törenle karşılandı (Aydın, vd, 2019: 661-662; *Türk İstiklal Harbi*, 2009: 243). Dolapönü, Eyüp Bey'in milis taburunu kurduğunu ama fiili bir harekette bulunmadığını söylemektedir (Dolapönü, 1972: 107). Öte yandan Nihat Paşa, BMM'ye 5 Nisan 1922'de verdiği savunmasında, 1920 yılının son aylarında Musul üzerine harekât için hazırlık yaptıklarından bahsetmektedir (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 3, 1922: 556). 5. Tümen'in Mardin'den ayrılmasından hemen sonra Nihat Paşa'nın Eyüp Bey'den

---

²¹ Normand'ın istasyonda emniyetle bir gece geçirmesi, Albay Ahmet Cevdet Bey'in ahalinin Normand'a sınırlı tepki gösterilmesi talimatının sonucu olmalıdır. Ayrıca Mardin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Normand ayrıldıktan sonra Siverek Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne, (kendilerinin yaptığından farklı olarak) Normand'ın şehre sokulmamasını istemiş ve 250 tane Kuvayımillîyi Siverek'e göndermek üzere hazırlamıştı. Fakat Ahmet Cevdet Bey büyük çaba göstererek, bu harekete ve Kuvayımillîyi göndermeye engel olmuştu (Ölçen, 2006: 662). Böylece Ahmet Cevdet Bey, Osmanlı Hükümeti'nden Siverek'te heyecanı yatıştırdığı için takdir görmüştü (Akalin, 2016: 96).

²² Normand, aldığı uyarı ve tehditler nedeniyle Diyarbakır Vilayeti'nin sancağı olan Siverek'ten öteye geçememiş; hatta Siverek Kuvayımillîyesi geceleyin bulunduğu eve doğru saldırmış, konuk olduğu aşiret reisi Odabaşı Mahmut Efendi'nin ve korumaların sayesinde canını zor kurtarmıştı. Binbaşı Normand, Maraş İsyanı sırasında yardıma gelip kuşatmayı kaldırmayı (8 Şubat 1920) başarmasına rağmen, birkaç gün sonra Maraş'ın Fransızlarca boşaltılmasına engel olamamıştı (Kerr, 1973: 148-150). Urfa İsyanı sırasında da şehirdeki Fransız kuvvetlerine yardıma ve isyan ertesinde şehri yeniden işgale gelecek, ama her ikisinde de başarısız olacak ve Antep İsyanı'nın ilk aylarında Antep'te çarpışırken Divan-ı Harb'e verilecekti (Akalin, 2016: 82, 154-156; Rıza, 1995: 87-88).

²³ Aynı aşiretten Mithat Milli ve Esat Önen de 1. Dönem BMM Mardin Milletvekilleri olmuştu (Aydın, vd, 2019: 758).

Kuvayimillîye'yi kurmasını istemesi, söz konusu harekât hazırlığı kapsamında olmalıydı.²⁴

1921 yılı başlarında Resulayn'da bir bölük Türk askerî bulunuyordu. Bu bölük, Ağustos 1920'de kurulan, başında Arap Aneze aşireti reisi Hacim bin Muhittin'in bulunduğu ve BMM Hükümetince tanınan Rakka ve el-Cezire Beyliğine,²⁵ Fransızlara karşı akınlar düzenlemesi için yardımda bulunuyordu. Buna karşılık 1920'deki isyanından sonra Resulayn güneyindeki Abdulaziz Dağı'na kaçan ve burada Fransızların Deyrizor'u elde tutmalarına yardım eden Mahmut Bey, Haziran 1921'de Resulayn'daki bölük komutanına gönderdiği tehdit mektubuyla, etraflarının kuşatıldığını bildirerek teslim olmalarını istedi. Bölüğün teslim olmayı reddettiği ve bölük muharebeyi kaybedince, Mahmut Bey'in²⁶ Resulayn'ı 23 Haziran'da işgal ettiği bilinmektedir. Fakat Ağustos ayından önce Türk müfrezeleri Resulayn'ı tekrar "kurtardı". Ekim 1921'de Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması'nda tren yolunun güneyinin Fransızlara terk edileceği hükmü gereğince, 1 Ocak 1922'de Resulayn da nihai olarak boşaltıldı (Demir, 2017: 263-266, 289, 311; Kılınçkaya, 2008: 196; *Western Kurdistan*, 1923: 71).

Türklerin Geri Alma Girişimleri

Ankara Anlaşması taslağının tartışıldığı sırada, Mardin Mebusu İbrahim (Turhan) Bey BMM'de yaptığı konuşmada şunu demişti:

"(...) Şimendifer hattının şimal ciheti dağlık ve taşlıktan ibarettir. Ziraate gayri sâlihtir. O havalinin servet-i iktisadiyesini temin eden hattın cenup kısmında, livamızın servet-i azimesini teşkil eden ziraat ve mevaşisi hattın cenubunda temerküz etmektedir. Şimendifer hattı, kasabanın üç dört saat mesafesinden geçtiği ve şimal kısmın kuvve-i inbatıyesi dûn bulunduğu için ziraatın kısm-ı küllisi cenuptaki arazide yapılmaktadır. Bu araziyi terk etmek, liva halkını iktisaden mahvetmek demektir. Aşairimizin ananet ve itiyad-ı

---

²⁴ Nihat Paşa, Kasım 1920'de Genelkurmay Başkanlığı'na 2. Tümenle Musul'a harekât yapılmasını teklif etmiş; ama Genelkurmay Başkanlığı bu teklifi reddetmişti (*Türk İstiklal Harbi*, 2009: 310). Eyüp Bey'in milis taburunun da bu nedenle bir faaliyette bulunmadığı ve Antep'e giden 5. Tümen'in yerini aldığı anlaşılıyor.

²⁵ Bu beyliğin başkenti Deyrizor idi ve Mardin'deki 5. Tümen'den askeri yardım aldı. Deyrizor Ekim 1920'de Fransızlarca işgal edilince, Beyliğin varlığı Hacim Paşa'nın başkanlığında birkaç ay daha Rakka'da devam etti (Tauber, 1995: 239-241). Nisan 1921'de Rakka'nın kontrolü tamamen BMM Hükümeti'ne geçti. Buradan Halep'e doğru Fransızlara karşı harekâtlara devam edildi. Ankara Anlaşması'ndan sonra Aralık 1921'de Rakka nihai olarak Fransızlara terk edildi (Demir, 2017: 297-302).

²⁶ Ankara Anlaşması'ndan sonra Viranşehir'e dönen Mahmut Bey ve aşireti, BMM Hükümeti tarafından Reis olarak başka birinin (Mami ibn Hamdi) atanmasından sonra kısa sürede yeni Reisle kavga ederek, kardeşlerini ve ailelerini alarak Resulayn'a gitti (1922) (*Personalities*, 1923: 45).

kadimleri veçhile, senenin altı, yedi ayı bu hudut ile mahdut kura arasındaki arazide imrar ediyor ve etmek mecburiyetindedir. (...) Mardin livasının hududu kadimi olan Resülayn cenubundan Cebeliyadı (Abdulaziz Dağı), Sincar Kazası olmalıdır. Bu liva için bundan başka çare-i hallolamaz. Bunun hilâfında da yapılacak her şey neticesizdir. Yeni harp, yeni gaile (...)” (TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, 1921: 335-336).

Anlaşmayla, Resulayn’dan itibaren tren hattıyla 50 km güneydeki Abdulaziz Dağı-Sincar arasındaki arazide tarım yapıldığından, Mardinli birçok büyük toprak sahibi toprağından uzak kaldı. Aynı durum Kilis, Antep ve Urfa’daki büyük toprak sahipleri için de geçerliydi. Fakat onlar bu sınırı tanımamış ve çeteleri finanse ederek, Suriye’ye akınlar (yeni harp, yeni gaile!) yaptırmışlardı.²⁷

Kuzey Suriye’den hâlâ vazgeçmeyen BMM Hükümeti de Ocak 1922’den itibaren söz konusu akıncılara gizlice mali destekte bulunmaya başlamıştı (Demir, 2017: 376). Lozan Konferansı başladığında, Türk kamuoyunda Ankara Anlaşmasıyla Suriye sınırının mantıksızca çizildiğinin ve binlerce Türk’ün Suriye’de kaldığının ileri sürülmesi Türkiye ve Fransa’nın arasını açarken, İngiltere ve Fransa’yı birbirine yaklaştırmıştı. Zira İngiliz ve Fransızlar, askerî açıdan İskenderun sancağı ve Halep’in güvenliğinin Musul Vilayeti’nin güvenliği ile bağlantılı olduğunu, biri Türkiye lehine boşaltılırsa diğerinin de boşaltılmak zorunda kalacağını bilmekteydiler. Konferanstan önce (Ekim 1922) BMM Hükümeti Nusaybin-Cizre arasında yer alan statüsü belirsiz Aznavur, Deyrun Ağa ve Geri Kara köylerini işgal etmiş; Konferans sırasında da (Mayıs 1923) daha güneydeki Mustafaviye ve daha doğudaki Harab Reşk’de karakollar kurarak, Suriye sınırını Dicle Nehri’ne ulaştırmıştı (Yamaç, 2018: 1155; Altuğ, 2011: 7). Konferans sonunda Ankara Anlaşmasıyla belirlenen “mantıksız” Suriye sınırı değiştirilemeyince, BMM Hükümeti de çetelerin Kuzey Suriye’de Fransız kuvvetlerine saldırımları için teşvik ve desteğini arttırdı (Rafik, 1994: 66-68). 1924 yılı Ocak ayında Tümgeneral Mürsel (Bakü) Paşa komutasında 1. Süvari Tümeni, Musul Meselesinde İngilizlere baskı yapmak amacıyla Mardin’e geldi (Kayalan, 2013: 74; Kaymaz, 2014: 321). Kısa bir süre sonra Mürsel Paşa Eyüp Bey’i, 1922 yılının başlarında Fransızlara terk edilen Amude nahiyesine, 2000 kişilik (milis) kuvvetiyle oradaki Fransızlara akınlar yapmakla görevlendirdi²⁸ (Toksoy, 1939: 39). 1925’in ilk aylarında Eyüp Bey, Şeyh Sait İsyanı sırasında da Urfa ve

²⁷ Suriye’de kalan arazilerine Türkler, Ankara Anlaşması’nın 13. Maddesiyle düzenlenen pasavan rejimiyle 1921’den 1958’e kadar gidip gelebilmekteydi. Aynı hakka emlakı Türkiye’de kalan Suriyeliler de sahipti. Fakat 1958’de Suriye’de yapılan toprak reformuyla Türklerin, Suriye’de kalan büyük ve küçük arazilerine Suriye Hükümetince el konulmasıyla doğan tazmin sorunu hâlâ devam etmektedir (Geniş bilgi için bkz.: Öğüt ve Akkaş, 2016: 127-163).

²⁸ Arazileri demiryolunun güneyinde kalan Mardinli büyük toprak sahipleri de bu girişimi desteklemiş olabilir.

Mardin'den topladığı aşiret kuvvetleriyle Türk Hükümeti'nin yanında isyanı bastırmaya yardım etti. (Aydın, vd, 2019: 668). Eyüp Bey'in akınları aralıklarla Şubat 1926'da paraflanan Türk Fransız Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi'ne kadar devam etmiş olmalı ki bu tarihten sonra BMM Hükümeti desteklediği çetelerin saldırılarına son vermelerini istedi²⁹ (Rafik, 1994: 71).

İşgalden ve Geri Almadan Azade Yerleşim Yerleri

Silopi ve Amude nahiyeleri ne İngiliz ne de Fransız kuvvetlerince işgal edilmedi. 1926 yılında İngilizlerle yapılan Musul Antlaşmasıyla Türkiye-Irak sınırının Silopi'nin güneyinden geçmesi (Brüksel Hattı) kesinleştirildi (Kaymaz, 2014: 552). Amude ise Ankara Anlaşması'na kadar BMM Hükümetinin denetimindeyken, (kaynaklarda Amude ile ilgili bir bilgi olmamasına rağmen) şehrin tren yolunun güneyinde olması nedeniyle Anlaşmayla birlikte Fransızlara terk edildiği görüldü.

Diğer yandan Savur ve Midyat kazaları hiçbir zaman İtilaf Devletlerince işgal edilmedi. Amude'nin doğusunda kalan Nusaybin ve Cizre kaza merkezleri ise Ankara Anlaşması'nın 8. Maddesindeki özel bir cümle ile Türkiye'ye bırakılmıştı.³⁰ Nusaybin-Cizre arasındaki kesin Suriye sınırı, adı geçen Sözleşme yapılanı kadar ele alınamamış; Fransızlar da Çağ-Çağ Çayının doğusuna (Cezire İli) bu tarihe kadar fiilen hakimiyet kurmamışlardı (Altuğ, 2011: 168). Ancak uzun görüşmeler sonucunda Haziran 1929'da Türk ve Fransız makamları Aznavur nahiyelerini Türkiye'ye, Deyrun Ağa, Geri Kara, Mustafaviye ve Harab Reşk'i Fransızlara terk ederek, Suriye'nin "ördek gagası" kuzeydoğu sınırını 25 km daha açınca, Fransızlar Cezire İline kesin olarak egemen oldular.

Sonuç

Bu makalede Cihan Harbi'nden sonraki Mütareke Dönemi'nde Diyarbakır Vilayeti'nin Mardin Sancağı'nın İtilaf Devletlerince işgal teşebbüsleri incelenmiştir. Sancağın diğer yerleşim yerlerinin işgal edilmesi girişimleri de incelenerek, Mardin şehri üzerine yoğunlaşmış bu dönem araştırmalarına yeni bir soluk getirmek istenmiştir. Elbette daha ayrıntılı tarihsel çalışmalara ihtiyaç vardır. Bunu yapacak olanlar da makaledeki çıkarsamaları ve olasılıkları test edecektir. İngiltere'nin gizli arşivlerinden de yararlanılarak yapılan araştırmanın sonunda, Mütareke Dönemi'nde Cizre'nin haftalarca havadan bombalanmasına rağmen İngiliz işgalinden kıl payı kurtulduğu, Resulayn'ın İngiliz, Fransız ve BMM kuvvetleri arasında birkaç kez el değiştirdiği, Amude'nin kuzeyi ile doğusunun hiçbir zaman işgal edilmediği, ama Fransızlarla yapılan Ankara

²⁹ Fransızlar Sözleşmeyi 30 Mayıs 1926'da imzalarken, İngilizlerin de Musul Antlaşması'nı altı gün sonra (5 Haziran 1926) imzalaması, İngiliz ve Fransızların İskenderun, Halep ve Musul'un güvenliğinin birbiriyle bağlantılı olarak gördüğünün bir kanıtıydı.

³⁰ "Nusaybin, Cezire ibn Ömer ve yol Türkiye'de kalacaktır." (Yavuz, 1994: 146).

Anlaşması'yla (Mardin, Nusaybin ve Cizre hariç) onlara terk edildiği görülmüştür. Böylece Kuzey Mezopotamya'nın ticari açıdan köprübaşları olan Cizre, Nusaybin ve Mardin kentlerinin, Türkiye sınırları içinde kalması sağlanmıştır.³¹

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Inter-departmental Conference on Middle Eastern Affairs, Secretary's Note (1919), London

İrade-i Milliye Tıpkı Basım ve Yeni Harflerle (2014), Sivas Belediyesi, 4. Baskı, Sivas

Karte von Mesopotamien und Syrien (vorläufige Ausgabe): 3b. Mardin (1918), 1/400.000, Landesaufnahme, Kartogr. Ableitung der Kgl. Preuss, May

Military Report on Iraq (Area 9). Central Kurdistan (1929), Air Ministry, London

Military Report on Mesopotamia (Iraq).Area 1 (Northern Jazirah). Provisional (1922), The General Staff British Forces in Iraq

Military Report on Mesopotamia (Iraq).Area 8 (Western Kurdistan).Provisional (1923), The General Staff British Forces in Iraq

Personalities (1923), Government Press, Baghdad

TBMM Gizli Celse Zabıtları, (16/10/1921), Cilt. 2

TBMM Gizli Celse Zabıtları (22/7/1922), Cilt. 3

Kitaplar

Akalın, M. (2016), *Millî Mücadelede Urfa*, Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi, 5. Basım, Şanlıurfa

Altan, B. (2017), *Kürdistan Teali Cemiyeti: Kuruluş, Amaç ve Faaliyetler*, Mardin Artuklu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mardin

Altuğ, S. (2011), *Sectarianism in the Syrian Jazira: Community, Land and Violence in the Memories of World War I and the French Mandate (1915- 1939)*, University of Utrecht, Yayınlanmamış Doktora Tezi

---

³¹ Fakat Halep ve Musul sancakları ile ticari bağlantıları kesildiğinden, güvenlik sorunlarının da etkisiyle yıllar içinde "köhneleşmişler" (Aydın, vd, 2019: 4); ancak 21. yüzyılın başlarından itibaren ekonomik olarak kendilerini toparlamaya başlamışlardır.

Ayabakan, L. (2020), *Kürt-İngiliz İlişkilerinde Özerklik Sorunu 1918-1925*, Googlebooks

Aydın, S., Emiroğlu, K., Özel, O., Ünsal, S. (2019), *Mardin Aşiret-Cemaat-Devlet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul

Beyoğlu, S. (1996), "Millî Mücadele Başlarken Güneydoğu Anadolu (1919)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 11: 125-135

Bozan, O. (2021), *Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele Döneminde Mardin*, Çizgi Kitabevi, Konya

Demir, E. (2017), *Vazgeçilmeyen Topraklar Misak-ı Milli*, Post Yayın, İstanbul

Dolapönü, H. (1972), *Tarihte Mardin*, Hilal Matbaacılık, İstanbul

Henning, B. (2018), *Narratives of the History of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in Imperial and Post-Imperial Contexts*, University of Bamberg Press, Bamberg

İğdemir, U. (2020), *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, TTK, 2. Baskı, Ankara

Jwaideh, W. (2006), *The Kurdish National Movement*, Syracuse University Press, New York

Kara, A., S. (2011), *Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Müftülük: Müftülerin Eğitim, Tayin, Azil ve Sosyal Hayattaki Konumları*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul

Kayalan, F. (2013), *Mürsel Paşa (Bakü)'nin Askerî ve Siyasî Faaliyetleri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya

Kaymaz, İ. Ş. (2014), *Musul Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul

Kerr, S. E. (1973), *The Lions of Marash*, State University of Newyork Press, Newyork

Kılınçkaya, D. M. (2008), *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, ATAM, 2. Baskı, Ankara

Mumcu, U. (2018), *Kürt-İslam Ayaklanması*, Um:ag Vakfı, 32. Baskı, Ankara

Oral, M. (2007), "Mardin'in Son Süryani Kadim Patriği Mor İgnatios İlyas Şakir Efendi (1867-1932)", *Makalelerle Mardin IV Önemli Simalar Dini Topluluklar*, İstanbul

Öğün, T. (2004), *Vilayât-ı Şarkiye Mültecileri (1915-1923)*, Babil Yayıncılık, Ankara

Öğüt, T. ve Akkaş, E. (2016), "Suriye Toprak Reformunun Türkiye'ye Yansımaları: Pasavan Rejimi Krizi", *Sosyal Siyaset Konferansları/Journal of Social Policy Conferences*, Sayı/Issue. 71-2: 127-163

Ölçen, Y. (2006), "Millî Mücadelede Mardin", *1. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Ed. İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayını, İstanbul

Rafik, A. (1994), "Türkiye-Suriye İlişkileri 1918-1926", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı. 88

Rıza, A. (1995), *Ahfada Yadigâr Urfa Mücahededesi*, Yayına Hazırlayan: Müslüm Akalın, ŞURKAV, Şanlıurfa

Sezen, T. (2017), *Osmanlı Yer Adları*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2. Baskı, Ankara

Sütçü, M. S. (2017), "Osmanlı Devleti'nde Müftülük Kurumu: Anadolu Müftüleri", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Aralık, Yıl 10, Sayı XXXII: 459-536

Tauber, E. (1995), *The Formation of Modern Syria and Iraq*, Routledge

Tezcür, G. M. (Editor) (2019), *A Century of Kurdish Politics*, Routledge, Oxford

Toksoy, A. E. (1939), *Millî Mücadelede Mardin*, Mardin Halkevi Neşriyatından No. 6, Resimli Ay Matbaası, İstanbul

Tutar Serter, Y. (2016), *Cumhuriyet Döneminde Süryaniler (1923-1990)*, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir

Türk İstiklal Harbi IV'üncü Cilt Güney Cephesi (2009), Genelkurmay Basımevi, Ankara

Umar, Ö. O. (2004), *Suriye (1908-1938)*, ATAM, Ankara

Yamaç, M. (2018), "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Belleten*, Cilt LXXXII - Sayı 295: 1153-1174

Yavuz, B. (1994), *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri*, TTK Basımevi, Ankara

İnternet Kaynakları

<http://www.trainsofturkey.com/pmwiki.php/History/CIOB> (Erişim tarihi: 23/02/2021)